Μνήμων

Τόμ. 31 (2010)

**Βασιλική Θεοδώρου – Δέσποινα Καρακατσάνη,
«Υγιεινής παραγγέλματα»: ιατρική επίβλεψη και
κοινωνική πρόνοια για το παιδί τις πρώτες
δεκαετίες του 20ού αιώνα, Αθήνα 2010**

Κατερίνα Γαρδίκια

doi: [10.12681/mnimon.37](https://doi.org/10.12681/mnimon.37)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Γαρδίκια Κ. (2012). Βασιλική Θεοδώρου – Δέσποινα Καρακατσάνη, «Υγιεινής παραγγέλματα»: ιατρική επίβλεψη και κοινωνική πρόνοια για το παιδί τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, Αθήνα 2010. *Μνήμων*, 31, 327–330.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.37>

ούν τη γνώση μας για την ιστορία των προσφύγων στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, αλλά συνθέτουν μια πολυεπίπεδη και ποικιλόμορφη εικόνα της ελληνικής μεσοπολεμικής κοινωνίας που πρέπει να επανεξεταστεί με νέα μεθοδολογικά εργαλεία και με βάση το υπάρχον πλούσιο πρωτογενές υλικό. Το γεγονός βέβαια αυτό δεν σημαίνει ότι απουσιάζουν αξιόλογες μελέτες για την εγκατάσταση των προσφύγων στη βόρεια Ελλάδα, όπως είναι χαρακτηριστικά ο πρόσφατος συλλογικός τόμος από την Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών² και το βιβλίο της Έλσας Κοντογιώργη για την αγροτική αποκατάσταση των προσφύγων στην Ελληνική Μακεδονία.³

2. Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος, Ιάκωβος Δ. Μιχαλίδης (επιμ.), *Οι πρόσφυγες στη Μακεδονία. Από την τραγωδία στην εποποιία*, Αθήνα, Ε.Μ.Σ-Μίλητος, 2009.

3. Elisabeth Kontogiorgi, *Population exchange in Greek Makedonia. The Rural Settlement on Refugees, 1922-1930*, Οξφόρδη, Clarendon Press, 2006.

Βασιλική Θεοδώρου – Δέσποινα Καρακατσάνη, «Υγιεινής παραγγέλματα»: ιατρική επίβλεψη και κοινωνική πρόνοια για το παιδί τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, Αθήνα, εκδόσεις Διόνισκος, 2010, 543 σ.

Όταν οι δυτικοευρωπαϊκές κοινωνίες υιοθέτησαν την αρχή της καθολικής εκπαίδευσης των πολιτών τους στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, οι σκόπιμες αλλά και οι παράπλευρες συνέπειες της εφαρμογής αυτής της αρχής αποδείχθηκαν καταλυτικές. Ανάμεσα στα άλλα διαμόρφωσαν νέες σχέσεις μεταξύ γενεών, επανακαθόρισαν το ρόλο του κράτους απέναντι στον πολίτη, την ίδια την έννοια της κοινωνικής πολιτικής, διέγραψαν νέους όρους κοινωνικής κινητικότητας, πολιτικής συμμετοχής και συμμετοχής στην αγορά εργασίας. Με τη δυναμική ενός δοκιμασμένου προτύπου άλλαξαν τους όρους

Το ζήτημα όμως των προσφύγων του 1922 εν γένει δεν είναι παρωχημένο ούτε εξαντλημένο από την ελληνική ιστοριογραφία. Απεναντίας, το έργο που παρουσιάζουμε αναδεικνύει όχι μόνο τα κενά και τις ελλείψεις που εξακολουθούν να υπάρχουν σχεδόν ενενήντα χρόνια μετά, αλλά και την ανάγκη αντίστοιχων μελετών για άλλους χώρους υποδοχής προσφύγων. Από τα προτερήματα του βιβλίου είναι η συγκροτημένη δομή και η μεστή του γλώσσα, αλλά κυρίως η συγκριτική χρήση πολλών και διαφορετικών μεταξύ τους πηγών (φύλλα *Εφημερίδος της Κυβερνήσεως*, διατάγματα και εγκύκλιοι, υλικό από αρχαιικούς φορείς και ιδιωτικές συλλογές, προφορικές συνεντεύξεις, ημερήσιος και περιοδικός τύπος) σε συνδυασμό με την απαραίτητη βιβλιογραφία. Αναμφισβήτητα, το έργο αυτό έρχεται να συμπληρώσει και να εμπλουτίσει την εικόνα της κοινωνικής ιστορίας των προσφύγων στη νέα τους πατρίδα.

ΛΕΝΑ ΚΟΡΜΑ

αυτούς τόσο στις βιομηχανικές κοινωνίες όσο και στις συναλλασσόμενες με αυτές κοινωνίες της λεγόμενης περιφέρειας. Έτσι, όσο και αν η αρχή της καθολικής εκπαίδευσης και η εφαρμογή της καθορίστηκαν από ευρύτερες κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες, οι παλιές «συνέχειες» με τη σειρά τους θα υφίσταντο τη διαβρωτική τους επίδραση.

Στο επίκεντρο των αλλαγών αυτών βρίσκονταν η διαμόρφωση του νέου πολίτη, η πράξη της «διάπλασής» του κατά τις ανάγκες της κοινωνίας και οι αντιλήψεις και επιταγές για την εξυγίανση του εθνικού βιολογικού αποθέματος. Στο νεότερικό

πλαίσιο λοιπόν της σχέσης ανάμεσα στην κοινωνία και το παιδί κατέχει σημαντική θέση η μελέτη του ρόλου της ιατρικής και των θεσμών της δημόσιας υγείας.

Το βιβλίο της Βασιλικής Θεοδώρου και της Δέσποινας Καρακατσάνη, με τίτλο *Υγιεινή Παραγέματα*, αναπτύσσει τη σχέση του κράτους ή/και των κοινωνικών φορέων με τους μέλλοντες πολίτες γύρω από την κοινωνική διαχείριση των σωμάτων τους. Δεν είναι ακριβώς ιστορία της παιδικής ηλικίας αλλά μάλλον ιστορία από τη σκοπιά της κοινωνικής επίβλεψης και, ευρύτερα, της βιοπολιτικής εξουσίας. Το νέο σύστημα ως παραγωγός νέων αξιών, όπως η πειθαρχία, για παράδειγμα, που ως τότε ανήκαν στους κώδικες των τακτικών στρατών, διέθετε ως κατ' εξοχήν φορέα των νέων αξιών το σχολείο, στο οποίο ανέθεσε πρόσθετους ρόλους. Για παράδειγμα, ως φορέας άσκησης πολιτικής υγιεινής διαμεσολαβούσε ανάμεσα στην πολιτεία και την οικογένεια, κυρίως τη μητέρα. Το σχολείο καλείτο να εκπαιδεύσει τον μαθητή να εκπαιδεύσει τη μητέρα,

ενώ μέσα από θεσμούς, όπως η επισκέπτρια αδελφή, η πολιτεία, υπό τον μανδύα της σχολικής λειτουργίας, διεκδικούσε δικαιώματα επίβλεψης στο εσωτερικό του ιδιωτικού χώρου. Όπως όμως προκύπτει από την ανάγνωση του βιβλίου, βαθμιαία το νέο περιβάλλον της επίβλεψης μπορούσε να υποχωρήσει μπροστά στη δημόσια κριτική. Θα σημειώναμε όμως ότι παρέμεινε ισχυρό και ανθεκτικό, έως ότου αμφισβητηθεί από το κίνημα κριτικής της δεκαετίας του 1960.

Όπως εξηγούν οι δύο συγγραφείς στην εισαγωγή τους, το χάσμα ανάμεσα απ' ενός στη νέα κριτική και τη νέα ιστοριογραφία που η τελευταία δημιουργήσε, ιδιαίτερα δε την κοινωνική και πολιτισμική ιστορία της παιδικής ηλικίας, και απ' ετέρου στην ιστορία της υγείας και της ιατρικής, άρχισε να καλύπτεται από τη δεκαετία του 1990 με την ανάπτυξη της κοινωνικής ιστορίας της ιατρικής, τάση στην οποία εντάσσεται και το δικό τους έργο. Ορίζοντας δύο άξονες, αυτόν της εκπαίδευσης και αυτόν του παιδικού σώματος, θέτουν ως ρητό στόχο μια «απόπειρα κατανόησης της ιστορικοποίησης των στάσεων απέναντι στο σώμα, την υγεία και την αρρώστια των παιδιών» στην Ελλάδα ανάμεσα στο τέλος του 19ου αιώνα και την περίοδο του μεσοπολέμου.

Οι δυο αυτοί άξονες οδηγούν όμως σε μια διαδρομή με πλούσια θέα, πρώτα απ' όλα στη διεθνή ιστοριογραφία αλλά και στις συναφείς εμπειρίες από την Ευρώπη, τη Βόρεια αλλά και τη Νότια Αμερική. Έτσι, το βιβλίο είναι ταυτόχρονα και μια χρήσιμη εισαγωγή στη σχετική βιβλιογραφία, που απουσίαζε ως τώρα από την ελληνική ιστοριογραφία. Επίσης, γύρω από τους δύο άξονες αναπτύσσεται ένας διεπιστημονικός χώρος, στις διαστάσεις του οποίου εμπλέκεται η δραστηριότητα ιατρών, παιδιάτρων, παιδαγωγών και παιδολόγων, υγιεινολόγων, αρχιτεκτόνων, φιλανθρωπών και πολιτικών.

Η περιοδολόγηση του έργου που χωρίζει το βιβλίο στα δύο, με την τομή

δηλαδή που θέτει το τέλος του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου, (à la ελληνικά, η Μικρασιατική Καταστροφή), υπαγορεύεται από την ίδια την προσέγγιση που υιοθετούν οι συγγραφείς στο θέμα της ιατρικοποίησης της παιδικής ηλικίας, δηλαδή τη μελέτη των πολιτικών υγιεινής πάνω στο παιδικό σώμα. Η τομή τίθεται όχι από την αλλαγή στον τρόπο και τις μεθόδους άσκησης εκπαιδευτικής πολιτικής ή αντιλήψεων γύρω από το υγιές σώμα, αλλά από τη διεθνοποίηση της γενικότερης αντιμετώπισης των κοινωνικών προβλημάτων —της υγιεινής, ανάμεσά τους—, που ενθάρρυναν οι νέες δυνάμεις στην παγκόσμια σκηνή και από τη σχετική υποχώρηση των εθνικών προσεγγίσεων. Οι άγονες εθνικές αντιπαραθέσεις στο πεδίο της υγιεινής άρχισαν να δίνουν τη θέση τους σε θεσμοθετημένες καθώς και σε άτυπες ανταλλαγές ιδεών και εφαρμογών σε διεθνή όργανα, για παράδειγμα στις ειδικές επιτροπές της Κοινωνίας των Εθνών. Η στροφή προς τη συλλογικότητα και η αναγνώριση της υγείας ως κοινωνικού αγαθού χαρακτηρίζαν τις αξίες της περιόδου, στη δε Ελλάδα βρήκαν εφαρμογή με την πολιτική της βενιζελικής διακυβέρνησης των ετών 1928-32, οπότε εγκαινιάστηκαν θεσμοί όπως τα μαθητικά συσσίτια, τα υπαίθρια σχολεία και οι παιδικές εξοχές, αλλά και τα προγράμματα κατασκευής σχολικών κτιρίων.

Η κουλτούρα των μετρήσεων ήταν μεν γέννημα των ιδεών των υγιεινιστών από το 18ο αιώνα και εξής, στη συνέχεια όμως οι μετρήσεις αποτέλεσαν εργαλεία τόσο στην υπηρεσία των ευγονιστών, όσο και των κοινωνικών μεταρρυθμιστών του Μεσοπολέμου μέσα από την κατασκευή νορμών. Οι νόρμες αυτές θα νοηματοδοτούσαν τις έννοιες της υγείας και της ασθένειας για τον έλεγχο και τη θεραπεία του αποκλίνοντος, και επηρέασαν τις αντιλήψεις για τους σχολικούς χώρους, την καταπόνηση των μαθητών, τη γύμνασή τους, τη διατροφή τους και την ανάπαισή τους. Ενδιαφέρουσα και ξεχωριστή θέση

στο βιβλίο έχει και η υποδοχή των ευγονιστικών ιδεών στην Ελλάδα. Εξάλλου, η εικόνα στο εξώφυλλο του βιβλίου, με το κοριτσάκι στην κορυφή γυμναστικού συμπελέγματος, που θυμίζει ακρόπλωρο στο εθνικό σκάφος, μιλάει όσο χίλιες λέξεις.

Είναι ενδιαφέρον ότι οι πρωταγωνιστές της ελληνικής πολιτικής στο πεδίο της υγιεινής, για παράδειγμα ο Φ. Κοπανάρης, ο Ε. Λαμπαδάριος, ο Α. Δοξιάδης, εμπνέονταν από τα ευρωπαϊκά υποδείγματα με εκλεκτιστικό τρόπο, σε μια λειτουργική άρση της έντασης ανάμεσα στην εθνική ανάγκη και την ένταξη στη διεθνή εμπειρία, ίσως χαρακτηριστικό κοινωνιών που εισάγουν τα πρότυπά τους. Το βιβλίο δείχνοντας επίσης πόσα από τα εισαγόμενα πρότυπα παρέμειναν στη φάση της πρότασης ή απαιτούσαν μακρούς χρόνους μέχρι να εφαρμοστούν, ή εξέπνεαν σύντομα μετά την εφαρμογή τους, αποκαλύπτει τα όρια των δυνατοτήτων του ελληνικού κράτους: δεν είναι ότι δεν ήθελε, απλά δεν μπορούσε.

Χαρακτηριστική είναι επίσης και η ιστορία των φορέων κοινωνικής πολιτικής. Η τύχη του Πατριωτικού Συνδέσμου Ελληνίδων, ενός φιλανθρωπικού σωματείου της γυναικείας κοινωνικής ελίτ, το οποίο ουσιαστικά κρατικοποιήθηκε και ως Πατριωτικό Ίδρυμα Περιθάλψεως μεταβλήθηκε σε ημικρατικό φορέα προνοιακής πολιτικής μετά τον τερματισμό του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου και την πολιτική ανατροπή του 1922, συμπυκνώνει μια γενικότερη μεταστροφή από το ιδιωτικό προς το κρατικό, που παρατηρήθηκε στο πεδίο της κοινωνικής πρόνοιας στην Ελλάδα. Ήδη με τη δημιουργία του υπουργείου Περιθάλψεως το 1917 στη Βενιζελική κυβέρνηση εγκαινιάζονταν η ανάληψη εκ μέρους του κράτους κεντρικών ευθυνών στην κοινωνική και προνοιακή πολιτική, κάτι που κατέστη επείγουσα προτεραιότητα μετά την ανθρωπιστική κρίση της προσφυγικής πλημμυρίδας.

Πέρα από όλα τα παραπάνω όμως, το βιβλίο παρακολουθεί μέσα από τις πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές στην Ελλάδα

το άρρωστο παιδικό σώμα και την αντι-μετώπισή του ως κοινωνικού προβλήματος και ως ζητήματος δημόσιας υγείας, με εμβληματικότερη την ασθένεια της φυματίωσης αλλά και τη διατροφή και την ψυχική υγεία του παιδιού.

Όπως ελπίζω να διαφάνηκε από τα παραπάνω, με κέντρο αναφοράς το παιδικό σώμα, την υγεία του και την επίβλε-

πή του, το βιβλίο ανοίγει για συζήτηση ένα ευρύ φάσμα ερωτημάτων κοινωνικής ιστορίας. Έτσι, πέρα από όσα μπορεί να μας μάθει, το έργο επιπλέον είναι αξιόλογο και για τα όσα μας προκαλούν οι δύο συγγραφείς του να συζητήσουμε και να ερευνήσουμε παραπέρα.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΓΑΡΔΙΚΑ

Δαυίδ Αντωνίου, Γαλλικά σχολεία στην Ελλάδα: απόπειρα πρώτης καταγραφής, Διεθνές Κέντρο Έρευνας Αίσωπος – La Fontaine, αρ. 1, Αθήνα 2009, 181 σ.

Δαυίδ Αντωνίου, Ιταλικά σχολεία στην Ελλάδα, Διεθνές Κέντρο Έρευνας Αίσωπος – La Fontaine, αρ. 3, Αθήνα 2011, 287 σ.

Η εκπαίδευση στο νεοελληνικό κράτος έχει την διαδρομή της με τους σταθμούς της. Ένα κεφάλαιό της είναι και τα ξένα σχολεία που έχουν τόσα να μαρτυρήσουν για τους ανθρώπους, τις ιδέες και τις επιλογές τους, τις εποχές. Με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους ο Δαυίδ Αντωνίου γνωρίζει πράγματα της ελληνικής εκπαίδευσης: ως φιλόλογος με μακρά θητεία στη μέση εκπαίδευση, συγγραφέας εκπαιδευτικού υλικού και διδακτικών εγχειριδίων και μελετητής των πηγών και της ιστορίας της νεοελληνικής εκπαίδευσης στον 19ο και 20ό αιώνα. Η ενασχόλησή του με την ιστορία της εκπαίδευσης συμπύκνιζε σε μεγάλο βαθμό με την απόσπασή του στα Γενικά Αρχεία του Κράτους όπου ταξινόμησε το αρχείο του Υπουργείου Παιδείας από το 1833 και εξής. Στις μελέτες του ο Δ. Αντωνίου ερευνά συστηματικά πρωτογενείς πηγές του ελληνικού εκπαιδευτικού τοπίου, εστιάζοντας το ενδιαφέρον του σε θεσμούς και πρόσωπα, όχι μόνο τα πρωταγωνιστικά της ελληνικής εκπαίδευσης, και ανασύρει γενικά και επιμέρους θέματα της εκπαίδευσης.

Καρπός των ερευνών του είναι και τα δύο βιβλία που παρουσιάζουμε. Το πρώτο αναφέρεται στα γαλλικά σχολεία στην Ελ-

λάδα* και το δεύτερο στα ιταλικά. Μέσα από την μελέτη των σχολείων, εκτός από την καταγραφή γεγονότων και αριθμών, αναδύεται και μια όψη σημαντική και καθόλου αμελητέα της διεισδυτικής παρουσίας ξένων στην Ελλάδα, της κοινωνικής οργάνωσής τους, των επιρροών τους και της αποδοχής ή της κριτικής που δέχθηκαν στην Ελλάδα. Η παρουσία ξένων σχολείων και σχολών απασχολεί και επηρεάζει πολλούς ανθρώπους σε βάθος χρόνου, απέναντι στην οποία το ελληνικό κράτος τήρησε συγκρατημένη στάση τουλάχιστο έως την Μεταπολίτευση: «υπήρξε φοβικό, κυρίως όσον αφορά τη θρησκευτική διάσταση» (Γαλλικά σχολεία, σ. 155), αντί να θεωρήσει την παρουσία τους ως ευκαιρία ανταλλαγής και υποστήριξης Ελλήνων του εξωτερικού.

Από την έρευνα προκύπτουν ακριβείς αριθμοί, τόποι και χρόνοι. Η απόλυτη πληθυσμιακή ομοιογένεια στην Ελλάδα

* Πρόσφατα μεταφράστηκε και στα γαλλικά: David Antoniou, *Écoles françaises en Grèce: Essai d'inventaire*, μετάφραση Marcel Durand, Διεθνές Κέντρο Έρευνας Αίσωπος – La Fontaine, αρ. 4, Αθήνα 2011.